

Lopats'ka N.M. *The Derman monastery's library and archive at the end of the XVI – the first half of the XVII century*. The article is devoted to the reconstructs of the basic directions of the cultural and elucidative activities carried out by the Derman Monastery. The Monastery influence on the situation that existed on the territory of Volhynia at the end of the 16th century – the first half of the 17th century is observed.

Key words: Derman Monastery, library, archive, interconfessional fight, monasticism, Union.

С. А. Кісіль

КУЛЬТУРНЕ БРАТСТВО СЕРЕДИНИ XVII ст. НА СЛУЖБІ У ВЛАДИ І НАРОДІВ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

У статті аналізуються культурні зв'язки між українським і російським народами в контексті діяльності православних братств середини XVII ст.

Ключові слова: культурне братство, духовність, Є. Славинецький, П. Могила.

Вироджується слово братство, не вписуючись у сучасне прагматичне мислення, інформаційні потоки, які відносять його до часів архаїчних, патріархальних. Тим часом агони вже постмодерні диктують прозоріння на проблеми мудрого співіснування різних форм історичного життя, якими без сумніву виступають Україна і Росія. Характеристика їх унікального культурного братства середини XVII ст. належить В. Ключевському. Його наукова творчість нагадує нам першородні зв'язки історії з словесністю, релігійним, філософським мисленням. В умовах переосмислення осових ліній сучасного, підірваного життя, є потреба подолання багатьох стереотипів, категоричних відлучень, які блокують вихід із екологічних, соціальних глухих кутів, карти яких в руках не політиків, а культурних лідерів, хранителів досвіду оптимального вирішення воістину глобальних проблем буття. На превеликий жаль цей досвід формувався катастрофічною класичною історією. Її тверезим адептом був без сумніву В. Ключевський. Саме йому вдалося поєднати патріотизм і об'єктивний розгляд історичної долі, драми своєї Вітчизни. Для всіх надзвичайно актуальними виступають проникливі характеристики політики, культури Заходу і Росії, їх сильні і слабкі сторони, які оцінити належить російським, українським історикам, політологам і взагалі тим, хто переймається проблемами планетарного прогресу, людинознавства. Військові, політичні колізії середини, другої половини XVII ст. відтіснили загальнолюдський зміст змагань, пошуків культурної історії братніх, слов'янських народів. Важливо підкреслити, що народжувалися вони в схожій і відмінній соціальній і культурній атмосфері.

Сучасники XVII ст. не випадково визначили сутність своєї епохи, як час, коли «старина і новизна перемішалися». Нова доба історії, з її розсудковим раціоналізмом, соціальним екстремізмом бажаною емансипацією, гарантом якої є всесильне Просвітництво сприймалася як з оптимізмом, так і з напруженими духовними пошуками допустимого співвідношення віри і знань, морального-матеріального, компетенції Творця і творіння, на ім'я людина. Скоріше не буржуазні революції, а вищезазначені поступки складають основу процесу трансформації традиційної цивілізації в нову, західноєвропейську, таких її напрямків суспільної думки, як гуманізм, Відродження, Реформація. В контексті цих концептуальних проблем є можливість і необхідність розглянути російсько-українські зв'язки в галузі культури в середині XVII ст., що дозволяє усвідомити своє місце у європейському світі.

Академічні поняття не завжди можуть описати драматизм українсько-польських і українсько-російсь-

ких відносин, які мала відрегулювати Переяславська Рада. Адже найбільш болючим було «сподобалась мені» земля, яку можна було «замість масла на хліб намазувати», давня надія на одновірців, братів. Розв'язати тугий вузол суперечностей неможливо без свідомого бажання сторін взяти відповідальність за вибір методів захисту своїх інтересів, бажань. Польська шляхта скористалась силою своєї держави, полонізацією, покатоличенням, як засобами духовного роззброєння українських земель, а точніше людей, які володіли спадком своїх предків. Так, освіта, віра пересіклися не на життя, а на смерть з політикою.

Потребу в культурно-державній консолідації, як способі колективного, етнічного історичного виживання відчули в Західній Європі, передусім представники полісного – міського – середовища, які промовисто назвали себе братствами. Братські школи, Острозька і Києво-Могилянська академії, фундаторами яких були такі духовні аристократи, як Костянтин Острожський, Єлисей Плетинецький, Петро Могила і власне та галерея культурних діячів, які разом з трудищим народом України, його авангардом – козацтвом, склали державний авторитет нації напередодні Переяславської Ради. Вражає різноманітність зв'язків індивідуальних, колективних, їх неоднозначна політична орієнтація. Їх учасниками були, в першу чергу, митрополити, а також друкарі, перекладачі, лексикографи, автори воістину поемічної літератури. В драматичних пошуках, зверненні до патріархальної, античної традиції йшов пошук духовних і політичних ідеалів, надійних союзників. Результатом їх було видання в Острозі 1581 р. першої слов'янської Біблії, першого православного катехізису «Ісповідання віри» київського митрополита Петра Могили, яке в 1643 р. на Соборі вселенських патріархів в Ясах було визнано за істинне для всієї Православної церкви Східного обряду. Для нас, людей сучасних, поняття Східного православного обряду не має належного культурно-історичного змісту. Однак для сучасників подій середини XVII ст. воно було предметом безкомпромісних пошуків, звинувачень один одного в боговітступності, справжньої жертвності.

Життя вимагало від релігійних, політичних і культурних українських діячів неоднозначних орієнтацій, виборів на пересіченні в першу чергу духовних векторів Заходу і Сходу. Чисельні джерела переконують, що зіткнення «старини і новизни» набувало драматичної конфронтації в різних сферах суспільного життя того часу. Утвердження світської освіти, експериментальної науки наштовхувались на проблеми віри і знань – дотримання закону спасіння, громадянської самоорганізації, повноваження – «священства і царства». У царині міжнародній – на можливість співіснування держав етнічно суверенних та імперських, а по суті суперництва за ресурси, в умовах наростаючої їх глобалізації, згасання духовної ноти італійського гуманізму, до якої більшість населення, задавлене умовами виживання, культурною сліпоту, дорости не могло, а елітна меншість, яку поглинала спокуса принад нового життя, не хотіла її чути, разом з плачами жертв таких «неофітів» як Олівер Кромвель. Криваві європейські революції XVII – XVIII ст. не дозволяють замаскувати соціологічними штампами світоглядні парадигми, які набули характеру зловісних бумерангів. Ренесанс як мобілізація свого і чужого історичного досвіду, на зламі різних способів життя, не міг не породити поемічну літературу в буквальному розумінні цього слова. Непересічні мислителі України, Білорусі та Росії цього часу невідповідно своєрідним інтегралом теорії і практики тогочасного життя визнали освіту. Адже саме вона безпосередньо пов'язана з суспільними потребами, вирішуючи їх як за допомогою нового досвіду, знань, так і традиційних культурних

орієнтирів, перевічених часом, історичними уроками поколінь. Соціальна, езотерична історія нового часу вимагає переосмислення полемічної літератури, яка підняла ті проблеми, які мали застерегти, стримати повільний культурного динамізму, від спрощеного розуміння Природи великої і малої, передбачаючи плату за черговий сплеск свободи, – самотність божевілля, хаос еґоїстичних інтересів, вульгарність, абстраговані від болей життя поняття, їх лукаві маніпуляції.

Гідним представником полемічної літератури, яка усвідомлювала історичну генезу як греко-славянської православної цивілізації так і римо-гальського світу, був автор славнозвісної «Палінодії» Захарій Копистенський: «А што ся римляне хвалять наукою тогосветною – чужим пер'цем хваляться, в чужом плащу напинаются. Грецкою теды мудростью хваляться. И мы россове, если для наук в краи немецкие удаемоя не по латинській, але і по грецькій разум удаемоя, где як свое власное находим от греков... поверенное отбираемо с росторопностью, однак сметье отметуемо, а зерно беремо, уголе заставуемо, а золото выймуемо... Был неколи час, а той барзо довгій гды Римляне в неволи будучи, наук не имели, а в невежестве и простоте жили» [1].

Особливою концептою історичного мислення духовних, культурних діячів того часу була релігія, в першородному її розумінні. З. Копистенський, І. Вишенський, їх однодумці усвідомлювали, що давньогрецьке і давньолатинське словниково визначення релігії сфокусувало не тільки стадійну, але й світоглядну парадигму традиційної і новоєвропейської поведінки людини в природному, соціальному середовищі, деформуючи її майбутнє. Глибина, ідентифікація національної пам'яті цього часу неможлива без подолання спеціалізації – ізоляції гуманітарних наук, абсолютизації раціонально-експериментальних критеріїв культурного прогресу. Адекватно оцінити результативність останнього не дозволяє «розірваність» мотивів діяльності, творчості людини, які залишаються архетипними [2, 14-17] чи секуляризованими в розумінні «грекофілів» і «латинствующих».

Програми братських слов'яно-греко-латинських шкіл, Острозької, Києво-Могилянської академії свідомо трималися історичного коріння греко-слов'янської православної цивілізації, законів її спасіння [3]. Вони краще своїх нащадків розуміли історичну природу Еллади – першого європейського народу, його культурний феномен, визнаючи і своїх предків його творцями, хранителями. Нетиповою для історичної науки залишається увага до проблеми пересічення, синтезу східної, євразійської та єгейської традицій в межах більшої половини культурної історії людства. Спрощеними залишаються античні ремінісценції культурних лідерів європейського світу, який шукав нових, кращих шляхів життя.

Нові люди як Західної, так і Східної Європи звернулись до уроків найтривалішої епохи – Античності. Змістом цих уроків для них були наслідки попередніх витків культурної еволюції. Вони давали підстави для оптимізму в оцінках трудової, полісно-громадянської діяльності людини. Водночас болючі явища кризи античного полісу, жорстокі війни, рабство, неминуче ставили проблему духовної відповідальності людини за свою творчість. Гасло «*studia humanitatis*» мало подолати середньовічне приниження людини, окрилити її можливостями своїх знань, громадянського партнерства, застерігаючи водночас міфологемами, релігійно-філософськими поняттями, що майбутнє залежить від морального розуму людини, яка усвідомлює не тільки свої права, а й обов'язки.

Антична література – це в першу чергу історичний культурний досвід традиційної доби, який мав як вивільнити творчу енергію, так і застерегти її від соціальних,

ноосферних катастроф. Творчо переосмисливши традицію різних хронологічних і світоглядних спільнот, класична культура античної Греції виявила себе як традиційна і модерна для свого часу, здатна для збереження цілісного Космосу (Порядку) життя, дерзновенного його пізнання і впорядкування в інтересах людини. Розуміючи її історичну природу, ми повинні залучити до конкретизації характеристики античних ремінісценцій матеріал, що розкриває її культурну результативність. Міфологічна і писемна спадщина Еллади – як метафізична, онтологічна, ноосферна пам'ять, енциклопедія історичного життя вимагає особливих вимірів, відповідних критеріїв, акцентів, головним з яких – свідоме духовне сходження до законів спасіння, збереження життя [4]. Вони допоможуть розчистити від статистичної інформації, упередженості першородне значення вузлових онтологічних понять безцінний досвід, вистражданий нашими предками, феноменальні можливості Природи великої і малої, повчальні уроки їх співіснування. У зв'язку з цим, класична антична спадщина давно стала засобом як спекуляції, так і етнічної ідентифікації, самопізнання. Духовні пам'ятки традиційної доби зберегли історію народження народів, їх випробування рабством зовнішнім і внутрішнім. Вони донесли до нас не випадкові перемоги малих народів і держав над великими, доводячи умовність категорії сили.

Драматичною обставиною історичної долі України була суперечливість релігійно-етичних і суспільно-політичних орієнтирів її західних і східних сусідів-братів. Саме в XVII ст. її розвинута історично, культурно більшість гідно відповіла на виклики нового часу. Як суб'єкт європейської історії, Україна змогла довести Соборністю, освітою свою соціальну, культурну повноцінність як народу, здатного зберігати і розвивати загальнолюдські цивілізаційні надбання. Потребу в культурно-державній, соборній консолідації як засобу етнічного виживання, захисту на українських землях усвідомили в першу чергу представники полісного (міського) середовища, які промовисто назвали себе братствами. «Поліс – це не стіни, а люди» – багатозначимо наголошував історик-класик Фукідід, до якого, на думку А. Бонара, Західна Європа «доросла тільки наприкінці XIX ст.» [5], можливо, відчувши втрату своєї соборності під час кривавих буржуазних революцій. Боротьба українського народу в середині XVII ст. мала як загальноєвропейські закономірності, так і специфіку захисту своїх соціальних і національно-релігійних прав.

Проблема орієнтирів великих спільнот в реальному житті виступає як духовний, культурно-історичний особистий вибір, позиція [6]. Цікавим доказом, ілюстрацією пошуків перехідної епохи є особистість Єпіфанія Славиницького. Долаючи крайнощі «грекофілів» та «латинствующих» у східнослов'янському середовищі, він переконував своїх сучасників, чисельних учнів, «що знамениті отці церкви знали не тільки граматику, а й риторику, софістику, філософію, землеробство, астрономію і всю еллінську мудрість, заради якої покидали вітчизну, щоб на чужині вчитись у знаменитих язичницьких учених». Йому вдалось утвердити Україну, своїх білоруських предків в умовах бурхливих військово-політичних змагань, які відтіснили на другий план культурну складову історії того часу.

У розпалі Визвольної війни, у 1649 р. московський цар Олексій звернувся саме до київського митрополита Сильвестра Косова, з проханням прислати в Москву «Київських учених монахов». Офіційною метою запрошення вихованців Києво-Могилянської колегії було редагування за грецькими зразками православної літератури. Про культурний рівень «справщиків» говорять

наступні факти, підтвержені архівними матеріалами. У видатковій книзі патріаршого приказу є запис про грошову винагороду «старцю Епифанію, що в чудовому монастире живєт, за то, что он перевёл государю, патріарху на руський язык дохтурскую книгу». Мається на увазі переклад відомої праці А. Везалія, яка вийшла в Базелі 1543 р. і відіграла неабияку роль у тогочасній медицині. Наприкінці 1650-х рр. Є. Славинецький, разом зі своїми колегами працював над перекладом «Великого атласа», надрукованого голландцем І. Блеу. Рукопис цієї книги складає півтори тисячі аркушів, з яких на долю Є. Славинецького припало більше третини. Серед перекладів Є. Славинецького значиться й робота відомого просвітителя-гуманіста Е. Роттердамського «Громадянство звичаїв дитячих».

В описі літературного надбання Є. Славинського, складеного його учнем Євфимієм і опублікованого В. Ундельським, поміж іншими працями значиться «Космографія» І. Блеу. Переклад цього твору, зроблений, під керівництвом Є. Славинецького, А. Сатановським та співробітником Ісайєю, знайомив російського читача з геліоцентризмом М. Коперника. Є. Славинецькому належить чимало філологічних праць (усього разом з перекладами – 150). Вони були оцінені сучасниками, на що вказує надпис на його надгробку: «Зде лежить мудрий отец Єпифаний, претолковник изящних писаний, філософ і иерей в монахе честный» [7].

Виступаючи живою ланкою між римо-гальським та греко-словянським православним світами, Є. Славинецький на собі відчув їх тяжіння один до одного і відштовхування [8, 160]. Як свідчать офіційні джерела, молодший вчитель Києво-Могилянської академії прибув разом з А. Сатановським 12 липня 1649 р. і був прийнятий в Посольському приказі дяком М. Волошеніновим [9]. Монастир, в якому проживали і виконували «царську службу» українські і білоруські «освічені монахи», сучасники не випадково назвали «особой иноземской монастырь» [10, 5-10]. Згідно «Жития милостивого мужа Федора Ртищева», царедворець, меценат, з дозволу царя і патріарха, побудував його «близ пути из града Киев в царствующий град лежащего... призва из Киева из Святыя Лаври Печерские и из Межигорского монастырей иноков числом тридцать» [11, 399-400].

Саме в цьому монастирі, за даними В. Ключевського, склалося «учене братство» [12, 14], яке представляли різні за долею, поглядами, позиціями, діячі, чий потенціал був залучений до реалізації неоднозначних реформ російської влади, в особі її представника Ф. Ртищева. Вже в його будинку Є. Славинецький зустрівся з непересічною особистістю часу, «вогненним протопопом» Аввакумом Петровим. Його життя, погляди, взаємовідносини з політичними, духовними і культурними діячами того часу неможливо охарактеризувати з допомогою загальних оцінок. Бідний провінційний попович не випадково став духовним лідером, благословення якого так і не дочекався, скоріше «тішайший», Олексій Михайлович Романов. Безкомпромисний захисник не «царства», а «священства» прийняв свідомо численні муки, страту, про що свідчить «Житие протопопы Аввакума им самим написанное и другие его сочинения» [13]. Без сумніву, цей твір є доказом драматизму не просто культурних, а й духовних пошуків, застережень, зміст яких розкривається з часом, пояснюючи, можливо, чому сонце одних гріє, а інших спалює.

Особисті свідчення Аввакума розповідають, що його знайомство з Є. Славинецьким відбулося вже в 1649 р. Звертає на себе увагу коротка, але надзвичайно принци-

пова характеристика «освіченого монаха»: «Знаю я Епифана-римлянина до мору егда он приехал из Рима. Тогда же учению его приложилася руководством Федора Ртищева» [13, 114]. Аввакум з викликом-звинуваченням вказує на Є. Славинецького, як на представника чужого «римського» світу. На відміну від російської влади, яка задекларувала себе багатозначимо «третім Римом», супер-державою, надсилою, Аввакум свідомо не вважає стару і нову західно-європейську традицію для себе взірцем. Як людина щира, Аввакум визнає переваги освіти своїх опонентів, називаючи себе «немыслен гораздо, неуча человек», виправдовуючись перед своїми послідовниками, до того ж «руководством Федора Ртищева». Останній доручив йому до неволі дати розгорнуту відповідь на питання, яке цікавило багатьох людей того часу: «Достоит ли учиться риторике, диалектике и философии».

Маючи вроджений дар слова, Аввакум виступав захисником патріархальної, самобутньої національної культури і головне – законів християнського, духовного братства. «А к Федору Ртищеву бранится со отступниками ходил и бывало придя в избу свою... зело печален, понеже в дому у него с еретеками шумел много о вере и о законе», переконуючи їх, що «Лучше тебе быть с сею простотою да почнет в тебе Христос, нежели от риторства аггелом слыть без Христа» [13].

До кінця XVII ст. європейський світ ще продовжував називати себе християнським, втрачаючи його консолідованість в ході жертвних, світоглядних і соціальних революцій [14]. Як головне надбання античної культури [15], християнство, відкривши богоявленням, езотеричні складові духовної еволюції історії, залучило людину до подолання хаосу і сотворіння світу як Миру. Збереження його як глобальної умови життя знаходимо у Нестора, Іларіона, Пересопницькому Євангелії, листах волинського князя М. Курбського до Івана Грозного, «Камені віри» П. Могили та полеміках «ученого братства» [16].

1. Копыстенский З. Палинодия // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1978. – Кн. 1.
2. Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 2008.
3. Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К., 2008.
4. Антична література: Антична міфологія. Антична література. Антична риторика. – К., 2005.
5. Бонар А. Греческая цивилизация. – М., Бр.
6. Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів: Зб. наук. пр. – К., 1988.
7. Російський державний архів давніх актів Росії (далі – РДАДА).
8. Пушкирев Л.Н. Общественно-политическая мысль России. Вторая половина XVII в. – М., 1982.
9. РДАДА. – Ф. 124. – Оп. 1. – Спр. 4.
10. РДАДА. – Ф. 210. – Оп. 1. – Спр. 203.
11. Древняя российская Вивлиофика. – М., 1791. – Ч. XVIII.
12. Ключевский В.О. Западное влияние в России XVII в. – М., 1897.
13. Житие протопопы Аввакума им самим написанное и другие его сочинения. – М., 1960.
14. Бердяев Н. Смысл истории. – М., 1990.
15. История мировой культуры. Наследие Запада. – М., 1998.
16. Європейське Відродження та українська література XIV – XVIII ст. – К., 1993.

Kisil S.A. The cultural brotherhood of the middle of the XVII century at the service for the government and people in Ukraine and Russia. In the article the cultural connections between the Ukrainian and Russian peoples in the context of the Orthodox brotherhoods' activity at the middle of the XVII century are analysed.

Key words: cultural brotherhood, spirituality, E. Slavynets'ky, P. Mogyla.